
РЕЦЕНЗІЯ

КОВАЛЕНКО Н.П. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ ЗАСТОСУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ СІВОЗМІН У СИСТЕМАХ ЗЕМЛЕРОБСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.): МОНОГРАФІЯ / Н.П. Коваленко; [за наук. ред. В.А. Вергунова]. – К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 490 с.

Запропонована читачеві монографія Н.П. Коваленко є першим в Україні виданням, яке відтворює історію розвитку науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства упродовж тривалого періоду: починаючи з другої половини ХІХ – до початку ХХІ ст. з погляду його наукового забезпечення. Автором узагальнено і теоретично обґрунтовано важливу складову національної історії аграрної науки на основі систематизації наукових знань про оптимальне чергування, насичення і співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах, чому сприяв зроблений аналіз внеску вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, наукових шкіл та центрів і окремих особистостей.

Монографія складається із вступу, 6 розділів, висновків та узагальнень, рекомендацій виробництву, 18 додатків, переліку скорочень, іменного та предметно-тематичного покажчиків. Список використаних джерел налічує 1080 найменувань. Структура монографії у цілому прийнятна, а її текст має завершений характер.

У першому розділі Н.П. Коваленко детально висвітлює історіографію проблеми, аналізує джерельну базу та розкриває теоретико-методологічні засади дослідження. Аналіз історичних праць проблеми дослідження дає всі підстави стверджувати, що зазначена проблема залишається недостатньо дослідженою. Як відмічає автор, відсутнє цілісне науково-історичне узагальнення динаміки наукових напрямів, внеску галузевих вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, наукових шкіл та центрів у розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін. Належним чином не осмислені наукові здобутки багатьох українських вчених, не окреслені шляхи використання їхніх надбань на сучасному етапі розвитку галузі землеробства, що зумовлює актуальність дослідження автора монографії.

Величезний масив джерельного матеріалу, зібраного автором монографії, який налічує 409 справ 96 описів 50 фондів 6 архівів України, чітко структуровано і логічно впорядковано у відповідності до поставлених завдань дослідження. Копітки архівні пошуки, передусім, у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань, Центральному державному історичному архіві України, Державному архіві Київської області, Державному архіві м. Київ, Науковому архіві ННЦ «Інститут землеробства НААН» дали можливість автору виявити і впровадити в науковий обіг невідомі раніше матеріали про удосконалення наукових основ застосування різноротаційних сівозмін, чому сприяли урядові рішення, накази і постанови профільних відомств, а також широка дослідницька робота галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ у різних ґрунтово-кліматичних зонах нашої країни.

Н.П. Коваленко виявила закономірності процесу формування науково-організаційних основ застосування сівозмін у системах землеробства і запропонувала їхню періодизацію. Другий розділ репрезентованої праці присвячений ґрунтовному аналізу історичних особливостей зародження та становлення наукових основ сівозмін у системах землеробства. Автор відмічає, що процес зародження знань про чергування культур у сівозмінах має багатоговіку історію, яка базується на народній агрономії, природничих,

гуманітарних та економічних науках. Становлення сівозмінних принципів у системах землеробства відбувалось відповідно до розвитку продуктивних сил суспільства, його соціально-економічних особливостей і науково-технічного прогресу. За ступенем розвитку сівозмін у системах землеробства удосконалювались за інтенсивністю виробництва: від примітивних до екстенсивних, перехідних та інтенсивних. За способом відновлення родючості ґрунту сівозмінні класифікували як і системи землеробства на вирубно-вогневі, перелогові, зерно-парові, вигінні, зерно-трав'яні, поліпшені зернові, плодозмінні, сидеральні.

У третьому розділі висвітлено історію розвитку науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін із врахуванням соціально-економічних, соціально-політичних, загальнонаукових, теоретико-методологічних, науково-організаційних та технологічних чинників і ґрунтуються на виділенні окремих часових структур. Автор відмічає, що у 20-х роках ХХ ст. в історії аграрної науки вибудована сучасна принципова організаційна структура координації галузевих досліджень сівозмін з її обласними станціями, галузевими НДІ та академією. Науково-організаційні основи трансформації сівозмін у 1930–1955 рр. обумовлені соціально-економічними умовами колективізації та індустріалізації сільського господарства країни і позначилися організацією мережі спеціалізованих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ.

Період інтенсифікації агрофітоценозів на підґрунті зональної спеціалізації у 1956–1990 рр. відзначено подальшим розширенням і впорядкуванням мережі галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, їхнім рівномірним географічним розташуванням, що дало змогу охопити науковим дослідженням сівозмін усі зони країни. Як відмічає автор, у цей період розроблено комплексну класифікацію сівозмін за типами і видами, яка існує дотепер. Здійснено класифікацію попередників сільськогосподарських культур за чотирма групами: кращі, допустимі, умовно допустимі, недопустимі; нормативу періодичності чергування сільськогосподарських культур у сівозмінах для різних ґрунтово-кліматичних зон нашої країни.

Період формування стратегії ефективного землекористування у роки державної незалежності України ознаменувався розбудовою національної системи галузевої науки та освіти, пошуком ефективних шляхів їхньої інтеграції. Цей період позначився впорядкуванням мережі галузевих науково-дослідних установ, створенням потужних науково-методичних центрів (НМЦ) у галузі землеробства, зростанням рівня наукових розроблень раціональних сівозмін у системах землеробства з метою підвищення ефективності вирощування сільськогосподарських культур.

Автор відмічає, що українським вченим належить пріоритет у розробленні сівозмін з оптимальним насиченням зерновими, технічними, просяними, кормовими культурами (П.І. Бойко, Ю.В. Будьонний, М.Д. Волошук, О.Ф. Глянцев, І.С. Годуля, М.А. Греков, В.О. Єщенко, Є.М. Лебідь, О.М. Надеждін, С.С. Рубін, Є.О. Юркевич), інтенсивних високопродуктивних сівозмін (П.І. Бойко, О.Ф. Глянцев, В.Ф. Зубенко, Є.М. Лебідь, Я.П. Цвей, І.А. Шувар), сівозмін екологічного напрямку з максимальним використанням біологічних засобів інтенсифікації (С.В. Беґей, П.І. Бойко, В.П. Гудзь, О.Ф. Смаглій, С.П. Танчик, Я.П. Цвей, І.А. Шувар), ґрунтозахисних сівозмін (П.І. Бойко, М.Д. Волошук, В.І. Дука), сівозмін в умовах зрошення (І.І. Андрусенко, О.Д. Вітанов, С.Д. Лисогоров, М.П. Малярчук, О.О. Собко, В.О. Ушкаренко). Значну увагу приділено визначенню ролі попередників, чорного і зайнятих парів у покращанні водного та поживного режимів ґрунту (П.І. Бойко, Г.С. Гоппе, А.Є. Зайкевич, О.О. Ізмайльський, Є.М. Лебідь, О.М. Надеждін, М.М. Опара, В.О. Пастушенко, Б.М. Рожественський, В.Г. Ротмістров, С.С. Рубін, В.І. Сазанов, Є.О. Юркевич), значенню бобових культур у сівозмінах у нагромадженні біологічного азоту в ґрунті (П.І. Бойко, М.А. Греков,

О.М. Надеждин), ґрунтоекологічних чинників подолання алелопатичної ґрунтовтоми у сівозмінах (П.І. Бойко, В.О. Пастушенко).

Четвертий розділ монографії присвячено удосконаленню методології дослідження сівозмін. Автором встановлено, що місце основного методу дослідження у землеробстві посів експериментальний дослід, який еволюціонував від лабораторного, вегетаційного, лізметричного – до польового. Дослідження сівозмін набувають наукової та практичної цінності, коли повністю відповідають основним вимогам у методиці, найважливішими з яких є дотримання правил доцільності, типовості та точності польового дослід; принципу єдиної відміни між варіантами; придатності умов для виконання дослід; можливості відтворення результатів досліджень за однакових умов та методики; можливості впровадження додаткових дослідних і контрольних варіантів; виконання досліджень з районованими та перспективними сортами і гібридами; виконання обліку супутніх спостережень; наявності необхідної документації; визначення взаємозалежності та взаємозумовленості спостережень.

Важливе значення у методиці польового дослід сівозмін, що впливає на зменшення похибок, мають її основні елементи: кількість варіантів у схемі дослід, площі дослідних ділянок і захисних смуг, форма дослідних ділянок та їхня орієнтація на місцевості, повторення дослідів, розміщення варіантів і повторень у досліді. Ефективне поєднання всіх елементів методики забезпечує максимальну точність і типовість дослідів. Основним завданням методики дослідів з визначення науково обґрунтованих сівозмін є розроблення програми досліджень, яка складається із сукупності способів доцільного виконання її етапів: планування експерименту, виконання польових дослідів та комплексу обліків і спостережень, аналізу й узагальнення отриманих даних.

У п'ятому розділі акцентовано увагу на здобутках наукових шкіл (Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Львівська, Миронівська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Уманська) та центрів (Білоцерківський, Вінницький, Київський, Луганський, Подільський) з удосконалення сівозмін у системах землеробства різних ґрунтово-кліматичних умов Степу, Лісостепу та Полісся України. У їхній діяльності автор чітко простежує генезис основних наукових теорій і концепцій, традиції наукової творчості, спадкоємність поколінь. Вченими з'ясовано оптимальні методи і методики визначення кращих попередників та періодів повернення сільськогосподарських культур, внесення необхідних норм добрив та вміле застосування обробітку ґрунту у сівозмінах, що забезпечило покращання родючості ґрунту, фітосанітарного стану, підвищення виробництва та якості сільськогосподарської продукції.

Шостий розділ присвячено оптимізації землекористування, що передбачає побудову науково обґрунтованих сівозмін із застосуванням розроблених автором монографії якісної оцінки ефективності попередників та періодів повернення сільськогосподарських культур на попереднє місце вирощування, встановлення залежності між культурами та їхніми попередниками. На їхній основі Н.П. Коваленко запропонувала до впровадження у виробництво ефективну структуру посівних площ та науково обґрунтовані сівозміни для господарств різної спеціалізації, адаптовані до відповідних ґрунтово-кліматичних умов України: Південного Степу, Північного і Центрального Степу, різних умов зволоження Лісостепу (недостатнє, нестійке, достатнє), Полісся, Передкарпаття. Нею визначено кращі попередники для овочевих культур у сівозмінах для умов Степу, Лісостепу та Полісся України.

До позитивних аспектів монографії слід віднести наявність портретів визначних діячів у галузі землеробства, іменами яких пишається теперішнє покоління вчених-аграріїв, а саме В.Г. Бажаєва, С.М. Богданова, А.Т. Болотова, П.В. Бударіна, В.В. Вінера, М.М. Вольфа, О.М. Енгельгардта, О.С. Єрмолова, А.С. Зайкевича, О.О. Ізмаїльського, І.М. Комова, П.А. Костичева, С.П. Кулжинського, В.О. Левшина, С.Л. Франкфурта,

Є.Х. Чикаленка та інших вчених і землеробів-практиків, які удосконалили теоретико-методологічні принципи чергування сільськогосподарських культур у сівозмiнах.

Висновки та узагальнення і рекомендації виробництву, якими автор закінчує наукову працю, є аргументованими, логічними, повністю узгоджуються із завданнями дослідження та матимуть певний вплив на подальший розвиток науково-організаційних основ вітчизняних сівозмiн, впровадження яких забезпечить збільшення та стабілізацію виробництва високоякісної продукції рослинництва і тваринництва за умови збереження екологічного стану довкілля та підвищення рівня родючості ґрунту.

Підсумовуючи, слід зазначити, що теоретичні напрацювання, висновки і рекомендації монографії Н.П. Коваленко «Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмiн у системах землеробства (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.)», впроваджені до наукового обігу документи і матеріали можуть бути використані науковцями, фахівцями у галузі історії науки і техніки та природничих наук, викладачами і студентами вищих навчальних закладів аграрного профілю ІІ–ІV рівнів акредитації, так як зазначена праця помітно розширює наукові знання про проблематику дослідження і є важливим внеском у сучасну історичну науку.

Завiдувач кафедри української історії та етнополітики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
доктор історичних наук, професор

А.П. Коцур